
Régészeti örökségvédelmi hatástanulmány

Zsadány község rendezési tervéhez

(HÉSZ módosítás)

Készítette:

Liska András
régész, örökségvédelmi szakértő

2018

Bevezetés

A hatástanulmány elkészítésének célja – a „kulturális örökség védelméről” szóló 2001. évi LXIV. törvény (Kötv) és az örökségvédelmi hatástanulmányról szóló 68/2018. (IV.9.) Korm. rendelet (R) előírásainak megfelelően – Zsadány község határának, a külön térképen jelölt tervezési területén a régészeti örökségi elemek teljes körű számbavétele, lokalizálása, illetve az esetlegesen szükséges örökségvédelmi hatáscsökkentő ajánlások megfogalmazása volt. A hatástanulmány kifejezetten csak a külön térképen jelölt területre vonatkozó információkat tartalmazza, és a HÉSZ módosításához készült.

Az alábbi régészeti örökségvédelmi hatástanulmány, illetve az alábbiakban felsorolt adatok és megállapítások nem pótolhatják, helyettesíthetik az egy-egy földterületre, lelőhelyre vonatkozóan, telekértékesítéshez vagy bármilyen földmunkával járó változtatáshoz kapcsolódóan a területileg illetékes járási kormányhivatalok örökségvédelmi hatósága által az aktuális örökségvédelmi szakkérdés vizsgálatát, illetve szakhatósági véleményének, engedélyének kikérését. Bármilyen földterülettel kapcsolatos jogi ügylet előkészítésének részeként, illetve bármilyen földmunka tervezésekor elkerülhetetlen az adott örökségvédelmi hatóság hivatalos megkeresése, és hivatalos véleményének, szakhatósági állásfoglalásának beszerzése.

Jelen munkát a „szerzői jogról” szóló 1999. évi LXXVI. tv. alapján szerzői jogi védelem illeti meg. A közölt adatok szerződéstől eltérő célra való felhasználása, régészeti lelőhelyre vonatkozó adatok nyilvánosságra hozása, vagy továbbadása csak a szerző engedélyével történhet.

Jogsabályi környezet:

(A vonatkozó hatályos jogszabályok és tartalmuk, azaz a régészettel érintett területeken követendő eljárások, jogok és kötelezettségek) A régészeti lelőhelyekre, a régészeti kutatásra és a régészeti leletekre vonatkozó főbb jogszabályok:

2001. évi LXIV. törvény a „kulturális örökség védelméről”

1. Örökségvédelmi vizsgálat

A vizsgált terület bemutatása

a, A település történeti leírása (a történeti település- és tájszerkezet alakulása)

Zsadány község Békés megye ÉK-i részén, geomorfológiailag a Sebes-Körös régi ágainak a vidékén, a Kis-Sárrét határán helyezkedik el. Közigazgatási területét É-felől a Hajdú-Bihar megyei Komádi, ÉK-ról Biharugra, K-ról és D-ről Geszt, Ny-felől Okány, míg ÉNy-ról Körösújfalú határolja. Fekvése régészeti szempontból meghatározza a közigazgatási területére eső régészeti lelőhelyek mennyiségét és jellegét is. A Békés megye területén eddig végzett régészeti terepbejárások tapasztalatai ugyanis azt egyértelműen bebizonyították, hogy a megye területe a régészeti lelőhelyek előfordulását tekintve két nagy tájegységre bontható. Az egyik a Körösök vidéke, ami valójában egy sekély medence, mely alig néhány méterrel mélyebb fekvésű környezeténél. A felszín képét ma is létező holtágak, elhagyott meanderek és folyómedrek, valamint Zsadány esetében számos, emberkéz által készített halmok jellemzik. A tartósan vagy időszakosan vízjárta medreket 1-3 méter magasságban kiemelkedő háta kísérik, amelyek időszakos vagy állandó, a megtelepedésre különösen alkalmas szárazulatok voltak. A régészeti lelőhelyeket ezeken a kiemelkedő térszíni formákon találjuk. A másik vidék a Maros hordalékkúpja, ahol a nagy, belső, víz nélküli felszín a jellemző, változatos és szabálytalan geomorfológiai viszonyokkal találkozhatunk. A löszhát felszínét negyedidőszaki vízfolyások erősen feltöltődött medrei szabdalják, amelyeket a Maros és mellékágainak vándorlásai vájtak a tájba.

A zsadányi határban az 1970-es években került sor szisztematikus felszíni lelőhely-felderítésekre, ún. régészeti terepbejárásokra, az országos régészeti topográfiai program keretében, a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete munkatársainak közreműködésével. Jelenleg a mai település határában összesen 85, téradattal rendelkező régészeti lelőhelyet ismerünk, ennek ellenére a település belterületéről származó régészeti emlékekről nagyon kevés információnk van. A

közhiteles nyilvántartásban szereplő lelőhelyek közül 81 lelőhely a zsadányi határban került dokumentálásra, további 4 lelőhely pedig a szomszédos, Geszt, Mezőgyán és a Hajdú-Bihar megyei Komádi határból nyúlik át a zsadányi határ területére. A topográfiai kutatások elvégzése óta eltelt több, mint négy évtized alatt az ismert lelőhelyek száma javarészt valamilyen beruházáshoz kapcsolódó régészeti feladatellátás, terepbejárás, helyszíni szemle, ásatás eredményeként gyarapodott. A legutóbbi időben számos új lelőhely, elsősorban különböző korú halmok vagy más néven kurgánok nyilvántartásba vételét hozta a megye területén elhelyezkedő kunhalmok tudományos igényű felkutatása, vizsgálata.

A jelen hatástanulmányban vizsgált, külön térképen jelölt tervezési terület a község belterületén helyezkedik el, annak is a DK-i részét foglalja el, amelyet É-felől a Komádi felé vezető út átkelési szakasza, D-ről pedig egy régi folyómeder, a térképen Toprongyos-Korhány csatornaként jelölt vízfolyás határolja.

b, Településkép

A Kis-Sárréttől D-re fekvő falu határán, a szabályozás előtt, a Sebes-Körös (ma Holt-Sebes-Körös) K-Ny-i irányban folyt keresztül. Ezenkívül több egykori érmeder (Salamon-ér, Homok-ér, Korhány-ér) figyelhető meg. A régészeti lelőhelyek döntő hányada is ezek mellett az egykori folyószakaszok mellett sorakozik. A településnek a Kis-Sárréthez tartozó ÉNy-i sarka 86-88 m, a többi része 88-91 m tengerszint feletti magasságban fekszik. A tervezési területen a felszín képét egykori, mára elhagyott holtágak uralják. A határnak ezen a részén húzódik egy egykor jelentős Ny-K-i irányú folyómeder, amelynek kisebb, szabálytalan mellékági átszövik a közvetlen környezetét. A pleisztocén végén lerakódott futóhomok, por szélirányban elhelyezkedő alacsony hátakat hozott létre, amelyek arról voltak felismerhetők, hogy a régi települések ezek oldalain létesültek. A különböző korszakokból származó régészeti lelőhelyek alapján a mikrokörnyezet történeti településképének rekonstrukciója csak korlátozottan lehetséges. A tervezési terület ma részben beépített, részben pedig mezőgazdasági művelésű táblák helyezkednek el rajta. Jelenlegi beépítettségük, használatuk és a tájra gyakorolt hatások karaktere nem engedi meg a történeti tájhasználat hiteles rekonstrukcióját.

c, Településszerkezet és területhasználat, településkarakter

A régészeti lelőhelyek természetszerűen igazodtak a táj felszíni viszonyaihoz, az egykori megtelepedésre alkalmas helyek tehát szorosan követik a felszín adta lehetőségeket, és ezek határozzák meg a lelőhelyek fekvését és kiterjedését is. A terepi topográfiai módszerekkel vizsgálható területeken elhelyezkedő régészeti lelőhelyek fekvése arra utal, hogy a fiatal meanderek teraszain és az üledékhalmonokon lévő egykori települések a víz közelében feküdtek, a vízmedrek pedig a történeti időszakban nem sokat változtak. A település határában lévő termőföldek mezőgazdasági művelésre a történeti időkben is alkalmasak voltak, és ma is azok. Az ismert régészeti leletek arra utalnak, hogy a vidék a klímaváltozásoknak megfelelően hol sztyeppe jellegű volt, hol pedig az intenzív földművelésnek kedvezett.

d, Védettségek

Régészetileg kiemelten védett terület nincs a vizsgált területen. A tervezési területre eső régészeti lelőhelyek, mint nyilvántartott lelőhelyek a Kötv. 11. § alapján, ex-lege általános régészeti védelem alatt állnak. A régészeti örökség elemeit lehetőleg eredeti lelőhelyükön, eredeti állapotukban, eredeti összefüggéseikben kell megőrizni, a védelemre irányuló intézkedéseknek elsősorban megelőző, szükség esetén mentő jellegűeknek kell lenni (Kötv. 10. §). A Kötv. 19. § (2) alapján, a régészeti örökség elemei eredeti helyzetükből csak régészeti feltárás keretében mozdíthatók el. A Kötv. 22. § (1) alapján, a régészeti lelőhelynek a beruházással kapcsolatos földmunkával érintett részén az örökségvédelmi hatóság által előírt módszerekkel megelőző régészeti feltárást kell végezni. Az örökségvédelmi intézkedésekre vonatkozó javaslatok kidolgozása során a Kötv. 22. §-ban és a Korm. R. 4-9. §-ban foglalt szempontokat kell figyelembe venni.

e, Örökségi értékek elemzése

Az adatgyűjtés eredményei alapján két régészeti lelőhelyet azonosítottunk Zsadány község külön térképen jelölt, lehatárolt tervezési területén¹:

¹ A közhiteles nyilvántartásban szereplő lelőhelypolygonok nagy része a korábbi múzeumi adatgyűjtések 1:25.000 és 1:10000 léptékű sztereografikus térképről származik. A papírtérképek későbbi átrajzolása, majd digitalizálása során a különböző vetületi rendszerek közötti konvertálás egyes lelőhely kiterjedések torzulásával illetve esetleg részleges adatvesztéssel járt. Jelen összesítő

Sorszám	R1	
Lelőhely azonosító:	6987	
Település:	Zsadány	
Lelőhely neve (esetleges variációk):	Zsadány 60. lelőhely, Béke utca	
Térkép vetülete:	EOV	
Térképlap száma:	49-144	
EOV koordináták:	x (É-D): 835849 y (K-Ny): 178286	
Érintett helyrajzi számok	1, 2, 3, 4, 40, 41, 42, 5, 55, 56, 57, 58, 6/2, 6/3, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 7/1, 8, 879, 880, 881, 9, 904, 905, 906/1, 906/2, 906/3, 653, 542, 401, 400, 399, 14, 13, 12, 11, 10	
Azonosított régészeti korszakok és jellegük:	Temetkezés	késő középkor
	Település	késő középkor
Leírás:	A lelőhely a község belterületének közepén, a polgármesteri hivatal környéké, egy kisebb kiemelkedésen fekszik. A topográfiai vizsgálatok idején a beépítettség miatt nem lehetett módszeresen bejárni, de a kevés szabadon maradt területen gyűjtött későközépkori edénytöredékek egyértelműen bizonyítják, hogy terület a középkorban sűrűn lakott volt.	
Irodalom, kutatottság:	MRT 6. 128.	

Sorszám	R2	
Lelőhely azonosító:	69019	
Település:	Zsadány	
Lelőhely neve (esetleges variációk):	Zsadány 68. lelőhely, Templom.	
Térkép vetülete:	EOV	
Térképlap száma:	49-142	
EOV koordináták:	x (É-D): 835718 y (K-Ny): 178243	
Érintett helyrajzi számok	13, 12	
Azonosított régészeti korszakok és jellegük:		
	Épületmaradvány	Késő középkor
Leírás:	A lelőhely a település közepén, a református templom közvetlen közelében fekszik. A templom D-i, DNy-i oldalánál 1998-ban telefonkábel fektettek. Ennek során a torony D-i oldalánál, a kövesút belső íve mellett kiásott kábel árkanak D-i és É-i metszefalában, kb. 2-2,5 m hosszan, habarccsal összekötött fal rajzolódott ki,	

adattári gyűjtés nem pótolhatja a korábbi adatok felülvizsgálatát és a lelőhelyek kiterjedésének modern, digitális módszerekkel történő helyszíni hitelesítését.

	melyet téglából építettek. A felszíntől számítva 60 cm-ig terjed, mintegy 5-6 téglasort lehetett számolni, melyek habarccsal összekötött fal részei. A téglák méretük és pelyvás soványításuk alapján középkorinak látszanak. Ennek az átvágott falnak a folytatása lehet kb. 2 méter kihagyás után a torony DK-i oldalán, közvetlenül a járda mellett egy keskenyebb, mintegy 1,5 m széles sávban követhető téglafal átvágott maradvány, amely hasonló az előbbihez. Az árok partjára kidobott földben szórványosan embercsontokat is lehetett gyűjteni. Az előkerült emlékek középkori templomra utalhatnak.
Irodalom, kutatottság:	RégFüz 2001.197.

2. A rendezés során tervezett változások hatáselemzése

A tervezett változtatások hatása a történeti településhálózatra, a régészeti örökség elemeire, a régészeti emlékek, feltárhatóságának, megmaradásának, bemutathatóságának, vagy pusztulásának esélye

Zsadány község határának régészeti emlékeiről a topográfiai kutatások megkezdéséig alig rendelkezünk adatokkal. A munkák lezárását követően pedig jellemzően valamilyen beruházáshoz kapcsolódó szisztematikus lelőhelyfelderítés gazdagította új lelőhelyekkel ismereteinket a község határának történetéről. A most tárgyalt tervezési terület esetében elsősorban a beépítettség miatt nem szaporodtak a régészeti lelőhelyekre vonatkozó ismeretek, ám a most rendelkezésre álló, és a fentiekben összefoglalt adatok arról tanúskodnak, hogy ez a településrész a késő középkorban minden bizonnyal lakott volt, amit a tervezés során feltétlenül szükséges figyelembe venni, és a régészeti örökség érdekében megfelelő gondossággal eljárni. Mindez az elővigyázatosság a régészetileg ugyan nem érintett, de a beépítettség miatt nem is kutatható ingatlanokra is vonatkozik, a jelenlegi Béke utca D-i oldalán, ahol a geomorfológiai jellemzők alapján feltételezhető a középkori település szélesebb kiterjedése.

A szabályozási terv most tárgyalt módosítása a területhasználattal kapcsolatos lehetőségeket régészeti szempontból alapvetően nem befolyásolja, azt minden esetben a hatályos örökségvédelmi szabályozások figyelembe vételével kell tervezni.

A már ismert régészeti lelőhelyek területén csak olyan, esetleg földmunkával is járó változtatásokra kerülhet sor, amely az adott régészeti lelőhelyet nem veszélyezteti, illetve amely során biztosított a régészeti örökség bármely részének előzetes vagy folyamatos megmentése (régészeti megfigyelés, megelőző feltárás), továbbiakban a régészeti lelőhely továbbra is hozzáférhető marad.

A még nem ismert, de a táj geomorfológiájából következtetve biztosan nagy eséllyel feltételezhető régészeti lelőhelyek vonatkozásában ugyanakkor azt kell szem előtt tartani, hogy a váratlanul előkerülő leleteket a szabályozóknak megfelelően a területileg illetékes megyei hatókörű városi múzeumnak bejelentsék, a terület érintetlenségét a régész szakember helyszíni szemléjéig biztosítsák, s a mentőfeltárás elvégzését lehetővé tegyék. A térképek alapján már most állítható, hogy esetleg eddig nem feltérképezett lelőhely is található a vizsgált területen.

Ahol leginkább mezőgazdasági munkálatok folynak, ott arra kell felhívni a mezőgazdasági munkát végzők figyelmét, hogy az átlagosnál mélyebb szántás, különösen pedig az altalajlazítás és az alagcsövezés a lelőhelyek rongálását eredményezik, ezért ezek kerülendőek. Az olyan területeken, ahol a jelenlegi felszíni viszonyokat megváltoztató tevékenységet terveznek (pl. erdősítés, bányanyitás, halastó vagy öntözőcsatorna létesítése, stb.) és az esetlegesen ott fekvő régészeti lelőhelyet elfedné, hozzáférhetetlenné tenné, esetleg elpusztítaná, csak olyan előkészítő munka után legyen elképzelhető, amely biztosítja az ott lévő régészeti örökség elemeinek megelőző feltárását. A belterületen ugyanakkor az építési, közműfektetési tevékenység jelent veszélyt a régészeti lelőhelyekre, leletekre.

3. **Összefoglalás** - értékvédelmi terv (az örökségi értékek megőrzését biztosító szempontok és követelmények, valamint feladatok)

Bár a most tárgyalt rendezési terv módosítása konkrét beruházási szándékokról nem szól, a környék régészeti örökségének védelme szempontjából mégis szükséges figyelembe venni a következőket. Mivel a teljes tervezési terület ÉNy-i részét nyilvántartott ám kevésbé kutatott régészeti lelőhelyek érintik, ezért az egyes beruházások területeinek kiválasztásakor érdemes a szokásosnál nagyobb hangsúlyt

fektetni a régészeti érintettség tekintetében történő előzetes tájékozódásra, még a tervezési szakasz megkezdése előtt. A tervezési területen, a közhiteles nyilvántartás szerint régészetileg érintett részeken megvalósítandó, változtatással járó beruházások esetében nagy valószínűséggel szükség lesz valamiféle régészeti feladatellátásra, ám ezek elvégzése a beruházás megvalósíthatóságát alapvetően nem befolyásolja. A megfelelő körültekintéssel tervezett beruházások során semmiképp sem sérülhetnek a régészeti örökség megőrzésének általános, a jogszabályok által biztosított feltételei.

Általánosságban megfogalmazható, hogy bármilyen településszerkezeti, területhasználati változtatás, infrastrukturális vagy egyéb beruházás tervezése esetében kiemelt figyelmet kell fordítani a földben rejlő régészeti emlékényagra. A kedvező településföldrajzi adottságok miatt régészeti leletek váratlan előkerülése a jelenleg vizsgált terület nagy részén nem zárható ki, ez esetben pedig mindenki részéről elvárható a törvények tiszteletben tartása és a nemzeti kulturális örökség iránti megfelelő megbecsülés.

A településrendezési terv feladata, hogy abban kifejezésre jusson a régészeti örökség feltárásának, dokumentálhatóságának mindenkori biztosítása, védelme. A település lakóinak a fent leírt, a régészeti emlékek megmentését szolgáló korlátozások nemcsak hátrányt jelentenek, hanem hasznot is, hiszen a saját lakóhelyük múltját csak a régészeti feltárások segítségével ismerhetik meg jobban. Egy-egy előkerülő, jelentősebb lelet, vagy objektum bemutatása általában helyben is megvalósítható. Ez pedig összhangban van azokkal a térségfejlesztési törekvésekkel, alapelvekkel, amelyek szerint a turizmus fejlesztése kitörési pontja lehet egy-egy településnek, illetve a helyi közösségek identitástudatának erősödését, a lokális értékek felelősségteljes megőrzésének ügyét is előremozdíthatják.

Felhasznált források:

Felhasznált adattári adatok:

- Miniszterelnökség Örökségvédelmi Nyilvántartási Főosztály közhiteles lelőhely-nyilvántartása
- Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattára
- A gyulai Erkel Ferenc Múzeum adattára

Felhasznált térképészeti adatok:

- EOVI 1:10 000 topográfiai térkép, 49-142 és 49-144 sz. térképlap
- sztereografikus 1:10 000 topográfiai térkép, 610-224 térképlap.
- Első Katonai Felmérés. CD-ROM, Arcanum kiadó, 2004.
- Második Katonai felmérés. CD-ROM, Arcanum kiadó, 2005.

Felhasznált irodalom:

- Magyarország régészeti topográfiája 6. Békés megye régészeti topográfiája Szeghalmi járás. Akadémiai Kiadó Budapest, 1982.
- Bede Ádám: Beszámoló a Békés megyei Nagy-Sárrét halmainak felméréséről. *Crisicum* 8 (2014) 17-43
- Gyucha Attila - Medgyesi Pál - Dr. Szatmári Imre - Rózsa Zoltán: Örökségvédelmi hatástanulmány Zsadány község területéhez. Békéscsaba 2004
- Szatmári Imre: Zsadány - Templom. Régészeti kutatások az 1998. évben. *Régészeti Füzetek* 51 (2001) 197.

Nyilatkozat

Alulírott Liska András, örökségvédelmi szakértő (Engedély szám.: OKM 3586-3/2009; nyilvántartási szám.: XРАН79 (OKM Sz-6/2009) ezúton nyilatkozom arról, hogy az örökségvédelmi hatástanulmányban szereplő adatok a valóságnak megfelelnek, a javasolt régészeti megoldás megfelel az örökségvédelmi jogszabályoknak és hatósági előírásoknak, továbbá, hogy a tanulmány elkészítésére jogosultsággal rendelkezem.

Szarvas, 2018. november 22.

Liska András

régész, örökségvédelmi szakértő
Szakértői nyilvt.: XРАН79 (OKM Sz-6/2009)

A Zsadány község határában kijelölt tervezési területen ismert régészeti lelőhelyek összefoglaló táblázata

MEGYE	HELYSÉG	Lh. szám	KÖH azonosító	NÉV	EOV tklap	"R"
Békés	Zsadány	60	6987	Béke utca	49-144	R1
Békés	Zsadány	65	61668	Templom	49-142	R2